

szerelmi rózsákat..." Majd méltóképpen és súlylal szerepel a kötetben az Ady—Léda szerelem története: a kezdeti levelektől („Csókolom a kezét; jó estét kívánnék, de éjjél már elmúlt...”), a későbbi szenvedélyes sorokig („Valósággal fuldoklást érzek már... No, nem bírom tovább”...), a győtrő veszekedésekig („Adél is messze van attól, hogy normális legyen...”).

Fontos prózai dokumentumokkal gazdagodik a már ismert pályakép: például Ady és az iskolák kapcsolatát vizsgálva. A gyerekkori félelmetes Pokol-játékot novellában idézi föl, a nagykarolyi órák rettegett hangulatát pedig pl. a *Norbert pap látomásában*. Legtöbbször Zilahra emlékezik, mégpedig mindig nagy szeretettel. „Csodagyermeknek tartottak még tanárain is” (*Katinkáig*). Kincs Gyulára, ki első versét megjelentette, mindig szeretettel emlékezett. Az *Üzenet egykori iskolámba* híres sorai Zilahra vezetnek. Debrecenben „igen gyöngé jogászocska” volt. Majd mint újságíró próbálkozik, de az igazi harcos publicista Ady Nagyváradon született meg az irodalomtörténet és az Ady-vallomások szerint is. Itt írja híres cikkét a Kanonok-sorról, itt védi meg tolla szabadságát, itt figyel fel a Somló Bódog-ügyre (*Merénylet a nagyváradai jogakadémián*). A fogházbüntetéskor így szól: „En megdobtam őket kemény szavak kövével, s ők rabkenyérrel dobtak engem vissza.” A föl-földobott kőként mindig hazatérő, Párizs-járt Ady ezernyi emléke, megfigyelése tér vissza versekben, cikkekben. „Gyönyörök és fájdalmak szent városa, ölelj engem magadhoz”, írja. A „bedekkeri” nevezetességeken túllép, észreveszi a magyar elmaradottságot, Léda szerelme szépti meg e napokat (*Egy ócska konflisban*), és betegségével kínlódik. Itt is olvashatunk pár versszakot a még mindig nem eléggé ismert és elemzett *Margita élni akar* című verses regényéből, melynek egyik fejezete párizsi élményeit is visszatükrözi: „Es Páris volt hazánk helyett hazánk...”

Ady *Életem nyitott könyve* rengeteg versrészletet, újságcikkből, novellából és levélből vett szemelvényt tartalmazva kalauzol el bennünket Ady szavai szerint az Ertől az Óceánig, a költő barátaitól ellenségeiig, lázadó szenvedélyétől keserű tehetetlenségéig, álmaitól csalódásáig új és új szövegeket fedezve fel a versekből ismert motívumokra visszhangozva. És a fogyó szövegek sejtetik az elnőmuló költőt, a betegség és halállal küzdőt, ki így búcsúzott: „Semmit sem fordíthattok meg...” (Gondolat, 1977.)

SZEKÉR ENDRE

A KRITIKÁÍRÁS ISKOLÁJA

KOSZTOLÁNYI DEZSŐ: *Egy ég alatt*.
Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1977.

Abban a példamutató gonddal és hozzáértéssel szerkesztett sorozatban, melyben Réz Pál adja ki Kosztolányi összes írásait, ezúttal kritikáiból, portréiból és esszéiből jelent meg egy csokorralaló. Valamennyi magyar művészeti tárgyú írás, némelyik azonban messze túlnő keretén és rendeltetésén. Kosztolányi mindig szívesen tekintett ki a rokon művészetre és a zenére, így a sorozat eddig megjelent kötetéhez hasonlóan az *Egy ég alatt* is fontos művelődéstörténeti dokumentum, egy korszak és egy nemzedék ízlésének önarcképe.

Manapság sokat beszélünk a kritikáról. Írók és kritikusok között gyakran táng mély szakadék, s mindkét tábor a megértés és a szeretet hiányával vádolja a másikat. Nos, Kosztolányi kritikusi gyakorlatában mindenekelőtt az ragadja meg az olvasót, mennyi szeretettel közele-

dik az íráshoz és az irodalomhoz, mely megértéssel hajlik minden megjelent kötet fölé, s abból elsősorban nem a hibákat akarja kiolvasni, hanem azt az egyetemesebb üzenetet, melyet minden író — tehetségének és adottságainak függvényeként — igyekszik belevésni munkáiba. Kosztolányi bámulatosan érzékeny szemű olvasó volt. A jó, az érték sosem kerülte el figyelmét. Meglehet, igaza van Bóka Lászlónak, amikor figyelmeztetett, hogy Kosztolányi jobbára agyonhajszolt újságíró módjára olvasott, rohanvást átlapozva a kezébe került könyveket, azokból felületes impressziókat gyűjtött. Nemzedéktársai körében sokat emlegetett kivételes műveltsége és tájékozottsága talán ilyen forrásokból is táplálkozott. De akkor sem lehet elvitatni, hogy remekül értett ahhoz, hol nyissa ki a könyvet, melyik egy-egy regénynek vagy verseskötetnek az a pontja, ahonnan rálátás nyílik az egészre, amelyik jellemző az íróra, törekvéseire. A hibákat is elmondja, persze. Csak éppen nem — vagy nagyon ritkán — bántó szándékkal. Talán két kivétel van. Az egyik: Szabó Dezsőről írt méltatása az Új Nemzedékben, 1920-ban. Ennek azonban előzményei vannak Kosztolányi személyes életrajzában is, kettejük felhőtlenül induló, majd egyre komorabbá váló kapcsolatában is. A bíráló akkor született, amikor Kosztolányit volt fegyvertársai is az ügy árulójának nevezték a Pardonrovatban írt szerencsétlen cikkei miatt. Lelki egyensúlya megbomlott, s tétován kereste azokat a kapaszkodási pontokat, ahol újra szilárdan megvetheti a lábát. Szabó Dezsővel, aki az 1919 őszen alakult jobboldali Magyar Írók Nemzeti Szövetségének volt az elnöke, hamarosan megromlott a kapcsolata. (Ellentétes jellemükről, fellépésükről egyébként rendkívül érzéletes képet rajzolt egyik emlékezésében Bohuniczky Szefi.) Szabó Dezső egy nyilatkozatában bántó élel nyilatkozott Kosztolányi költészetéről, s alighanem ez a túsúrárs robbantotta ki kettejük irodalmi harccá terebélyesedő afférját.

A másik: a sokat emlegetett Ady-revizió. Nem érdemes itt és most e cikk sok-sok kommentárját és magyarázatát újra elősorolni. Az azonban biztos, hogy a köztudottakon — Kosztolányi személyes sértettsége Ady lekezelő bírálata miatt; nemzeti ideáljai gyökeres különbözősége; féltékenysége stb. — kívül Kosztolányi életében is megvannak azok a motívumok, melyek az Ady-cikk felé mutatnak. Egy ilyenre utal Komlós Aladár is, amikor Kosztolányi fiatalkori *Írók ellenségei* című írását idézi, melyben a fiatal költő arról ír, hogy minden nagy írónak megvan a nagy ellensége is, aki olykor hosszú évekig halogatja a leszámolást. Ilyen motívum az is, hogy az irodalom szabadságának eszményéért mindig síkra szálló író bizonyára meglehetősen idegenkedve nézte a már-már túlcsoorduló Ady-kultuszt, amely kétségtelenül sok hordalékot is vitt magával, hiszen hovatovább már a „bugaci fajvédők” is a magukénak érezték költészetét. Nem véletlen, hogy az *Édes Annában* Vizyné epés szavakkal fakad ki Moviszterné ellen, mert az mindig az Ady-matinékra jár. Nem szeretném sem védeni, sem menteni Kosztolányi írását, mert az — és ebben is igaza van Bóka Lászlónak — valóban „menthetetlen”. Az azonban kétségtelen, hogy vitairatának nagy része volt abban, hogy Ady ismét az irodalmi élet középpontjába került az irodalom perifériájáról, amikor letehatték mellette voksukat mindazok, akik valóban előképüknek érezték költészetét és költői magatartását.

Nennyit Kosztolányi „ellenszenveiről”. Sokkal vonzóbb és hálásabb feladat „rokonszenvei”-ről szólunk. Ne tévesszen meg senkit, hogy sok közepes, olykor harmadrangú íróról is az elismerés hangján beszél. Ennek részben az a magyarázata, hogy senkit nem akart és nem is tudott megbántani. Népszerűsége szomjas egyéniség volt, de mások rokonszenvét nem törtető könyököléssel, irodalmi „pofonokkal” akarta kiküzdeni. Ellenkezően! Rendkívül megértő, segítőkész ember volt — Márai Sándor mondja el, hogyan beszélgetett órákig a szomszéd ház házmesterével és annak feleségével, aki később Édes Anna mintája lett —, s úgy érezte, hogy a bíráló maga is a segítség egy formája. Mi sem igazolhatja ezt inkább, mint hogy József Attila *Medvetánc* című kötetének gyűjtőívére sokat emlegetett elismerő nyilatkozatát írta. Vagy hogy oly fokozott elismeréssel szóló Gelléri Andor Endre *Szomjas inasok* című novellás kö-

teréről. Hogy védelmére kelt az akkor még ígéretes tehetséget felvillantó Sértő Kálmánnak. S a példák számát jócskán lehetne szaporítani. Tény, hogy kritikái nemcsak a lelkes olvasó impresszionisztikus feljegyzései, hanem egy mély humánus szellem vallomásai is.

Voltak persze kötöttségei is (melyik kritikuskak nincsenek?). Alkalmazkodnia kellett ahhoz a környezethez, ahol élt és a kenyerét kereste. (Becsületére legyen mondva, sosem tagadta, hogy a vajás kenyeret jobban szereti, mint az üreset. Ezért érezzük olykor „diplomatikusabbnak” a kelleténél.) Nem tagadta meg irodalmi ízlését, orientációját ilyenkor sem! Csak mint a stílus és a magyar nyelv utolérhetetlen művésze, úgy tudta megfogalmazni mondanivalóját, annyi ékesszólással, a kifejezés oly sok finom árnyalatával, hogy észre sem venni, amint az irodalmi kérdésekről észrevétlenül átsiklik a személyesekre. Megkerüli a feladatot. Vagy igyekszik olyan kapcsolódási pontokat találni, melyek alkalmasak a „párbeszéd” bonyolítására. Így írhatja le Rákosi Jenővel kapcsolatban: „Azok, akik évek hosszú során át nyílt harcban álltak vele, összeforradnak most a mesterségük szeretetében, és noha más-más utakon mennek a tökéletesedés felé, s nem változó hittel vallják céljukat, az el nem oszlatható ellentéteken át is érzik minden írói munka gyönyörűsége testvériségét.”

Ez a „gyönyörűsége testvériség”, a fegyvernagyvadás áhitatos csöndje örök nosztalgiája Kosztolányinak. Lelkében érintetlenül őrizte mindég ifjúságának ideáljait. Akkor az utcákon a legangyalibb nyugalom volt. A béke arany verőfénye csorgott végig a közeli cukrászdák krémlepenyein, a könyvesboltok díszkötésein, a leányok kontyán, a tiszték sujtásán. Háborúról, összeomlásról, jobb- és baloldali forradalmakról csak könyvekben olvastunk” (*Négyesy László*). Benne van ebben a szemérmesen leplezett önvallomásban Kosztolányinak sok világnézeti korlátja is: egyként idegenkedett a jobb- és baloldali mozgalmaktól és az erőszak minden formájától. Ezekkel szemben féltve óvta az irodalom függetlenségét. A szülői házból hozta a kötöttségeit, melyek neveltetése során csak erősebbé váltak. Ő, aki oly könnyen tudott részvétre hangolódni minden ember iránt, s az expresszionista részvétlíra hatásától sem mentesen ábrázolta az esendőt, a szegényt, a harcnak semmiféle formáját nem vállalta volna a világ megváltoztatásáért. Nem harcolt a kritikában sem. Tudott rajongani, csettinteni, ha bravúros megoldást tapasztalt, felujjongott, ha igazi irodalommal találkozott; csak éppen a bajvivásnak az a fogcsikorgató eltökéltsége hiányzott belőle, mely annyira magával ragad Ady publicisztikájában, s oly mélységben gondolkodtat meg Babits írásaiban.

Egész életműve annak bizonyosága, hogy elkötelezett, etikus tartással, nyugtalan szomjúsággal kereste a szépségnek pontjait a művészetben. E kötetben olvashatjuk néhány beszélgetését is, melyek talán legtöbbet árulnak el ilyen jellegű vonzalmairól. Kiemelkedő stílárís remeklés például a Bartók-interjú. Az írónak azt a csodálatos adottságát figyelhetjük meg ebben is, hogy az élet minden pontján fel tudja fedezni az idill és a tökéletesség villanásait. Ilyennek ábrázolja Bartókot is. Jellegzetesen kispolgári környezetben, körülölvya édeskés operettdallamokkal sem hagyja eltéríteni magát úttjáról: „az élet lármája körülveszi, melyet ő, a benne lévő rendre figyelve, visszatol magától...” Hogy ez Bartók-e valójában, vagy inkább maga Kosztolányi, arról megint hosszan lehetne értekezni. Az bizonyos, hogy élet „lármája” őt sem zavarta túlságosan, mert folyvást egy virtuális világot igyekezett megteremteni magában, olyan boldog szigetet, melyen a szépség és a művészi tisztaság törvényei az uralkodók, s ahol mindenki szüntelenül elegánsan, hibátlanul megkötött nyakkendőben járkal, s nem nyakkendő nélkül, állig gombolt ingben, mint hite szerint a népies írók, akik nem törődnek a vers ékességével, a rímmel.

„Teleszórják arcomat virággal, csupa szagos és színes, kék, fehér, fekete-piros rózsával, hogy szinte fulladozom alatta. Szemképráztató színeket látok és hangokat hallok, dallamosan előrekiyöző verssorok híze-

legnek fülemnek." Ezzel a néhány gondolattal kezdődik a Dutka Akosról írt kritika. „Kényelmes és egyszerű volna bohócruhába öltöztetni érzéseimet, s elküldeni hozzá, hogy fricskázzák meg, szórjanak eléje tüsszentőport, nyomjanak barackot a fejére. A humoristákat így szokták ünnepelni.” Ez a Nagy Endre-köszöntő néhány bevezető mondata. „Pompa van ebben a könyvben.” E találó szavakkal indítja Szomorýról írt kritikáját. Mi sem állt távolabb tőle, mint az irodalomtörténetieskedés, a szakszerűség. Költő módjára írt a könyvekről; ezért tudott oly találó lenni vagy olyan elképesztően nagyokat tévedni. Ha érdeklődéséhez, izléséhez közel álló alkotókról írt, bámulatos átéléssel, hitellel fejtette fel művészetének titkait. Ellenkező esetben könnyed lépésekkel szökölt a felszínen, anélkül, hogy észrevennénk: terhére van a földat. Nála mélyebben kevesen elemezték például Füst Milán vagy Karinthy művészetének titkát. Rengeteg érdekes dolgot mond el Babitsról, de magával a jelenséggel nem tud mit kezdeni. Babitsban élete végéig azt a fiatalembert látja, akivel oly lázas leveleket váltott a művészet mibenlétéről, az erkölcsről és a magyarságról, s nem tudta (vagy nem akarta) észrevenni, hogy útjaik már akkor kettéváltak. Olykor egyetlen mondatlalt rátapint a lényegre (Szini Gyuláról írja: „Szini Gyula írásaival a mai korba menti a tündérmesét.”; Somlyó Zoltánról: „Az új magyar literatúrának már vannak klasszikusai. Somlyó Zoltán ennek a frissen serdült irodalomnak egyik jellegzetes romantikusa.”), és nemcsak irodalmi kérdésekben, író-társaival kapcsolatban tud kimondani végérvényes dolgokat, hanem a kor nagy festőiről, muzsikusaíróiról is. Milyen érzékletes, ahogy Gulácsyt jellemzi! („A költő vette ki az ecsetet a festő kezéből.” Máskor pedig, gyakrabban, ez a költő nyújtotta oda neki, hogy fessen.”) Milyen találó, amit Zerkovitz Béláról mond! („Nem tesz erőszakot a művészetén.”)

Mindez ismét azt bizonyítja, ha impresszióira hagyatkozik, remekül tapint a lényegre. S hasonlóképpen majdnem mindig telitalálat amit a művészi megjelenítés kapcsán mond el. Annyira tudatos, érzékeny művészalkat volt, hogy azonnal rezonálni tudott minden hasonló törekvéstre, még akkor is, ha az csak egy villanás erejéig tört fel a múból. A magyar kritika történetének volt egy időszaka, amikor a művek formai vonatkozásairól kevesebb szó esett a kelleténél. Kosztolányinál találjuk a példát: mit jelent, ha egy igazán érzékeny kritikus fel akarja fejteni az alkotás titkait. Milyen magától értetődő természetességgel érvényesíti gyakorlatában a tartalom és a forma egységének elvét! Csak mert ez számára olyan természetes, nem beszél róla. Rátékint a műre, felragyog a szeme vagy éppen elkomorodik egy kicsit, s beszámol érzéseiről, elmondja, amit fontosnak, jellemzőnek vél. S máris hatalmába kerít műelemzésének varázsa, utolérhetetlen könnyedsége, játszi humora; ötleteinek petárdái gyúlnak, s szívesen belefeledkezünk az ezerszínű tűzijátékba akkor is, ha tudjuk, hogy nem az eredeti műalkotás ragyogtatja fel e varázsos színeket, hanem ez a kivételes tehetségű olvasó, aki ott is kigyújtja szellemének bombácskáit, ahol inkább a sűrke unalom terpeszkedik.

„Az őstehetségek kiállításán járkálok és boldog nyugtalansággal, megindultan jegyezgetek” — írja Bereczki András állatszobráival kapcsolatban. Voltaképp egész kritikai működését ez az attitűd jellemzi: boldog nyugtalansággal, és alig palástolt megindultsággal jár-kei az irodalomban, jegyzi fel benyomásait, osztja meg az olvasóval gyönyörűségét, s mert annyira szomjas lélekkel keresi a szépet, hajlandók vagyunk neki — csak neki — elhinni, hogy a rüt is lehet szép.

A kritikusoknak többnyire nem erényük a humor bölcsessége. Feladatukat véresen komolyan veszik. Kosztolányi ebben a vonatkozásban is kivétel. A színészek olykor néhány szót szólnak a közönség tájékoztatására, a szerzői utasítás szerint: „félre”. Kosztolányi pont fordítva tesz: a közönségnek mondja el benyomásait a könyvről, aztán egy-két mondatot „félre”, csak az írónak sűg, közben alighanem egymásra kacsintanak, s hogy kipróbálják egymás igazi tehetségét, nem a várt végszót adják egymásnak. Ezek a látszólag mellékes, „félre” tett megjegyzések olykor a kritika vagy a méltatás legértékesebb gondolatait rejtik. Mert Kosztolányi világában minden apróságnak, minden lényegtelennek látszó tény-

nek, szónak pontos és fontos helye, mondanivalója, súlya van. Nemes Nagy Agnes írt erről a *Boldog, szomorú dal* elemzésében, s a költőtárs érzékenységével láttatta meg e látszólag lényegtelen mozzanatok mélyre nyúló valósággyökereit.

Rokonszenvesek elfogultsárai is. Szívósan és eltéphetlenül őrizte azokat a szálatkat, melyek szülővárosához, Szabadkához kötődtek. Emlékezetesen szép, könnyes melegségű nekrológot írt például Lányi Ernőről, kinek „megjelenése...átalakítóan hatott az egész városra. Elég volt közelsége, az ő varázos, sugallatos egyénisége, s az alföldi buckák fölött muzsika zendült, a szabadkaiak zenélni kezdtek, Lányi-dalok hangjai szűrődtek ki az ablakokból, s este, mikor sétáltam az elhagyott utcákon, mind gyakrabban hallottam a zongorákon Bach, Beethoven, Csajkovszkij melódiáit is”. S ugyanilyen lázas elfogultsággal, szeretettel, rokoni együttérzéssel adott hírt Csáth Géza műveiről, sikereiről is. Több volt ez, mint lokálpotriotizmus. Meglehet, hogy Szabadkáról, a „koporsós” városról szomorú képet festett Sárszeg képében, ám ugyanakkor tudta, miért kell hálásnak lennie, melyek azok a szellemi hatások, melyeket magával vitt élete során. Ha tehette, ha csak módja volt, kötelességének érezte elmondani, milyen hálás ezekért az indításokért, s hogy ezek mennyire meghatározzák egész művészi habitusát.

Réz Pál úgy rendezte sajtó alá ezt a gyűjteményt, ahogy Kosztolányihoz illik: elegánsan, szerényen, mégis teljesen meggyőző módon. Eddigi gyakorlatához híven a név nélkül jegyzett tárcákat csak akkor iktatta a függelékbe, ha perdöntő bizonyítékai vannak arra vonatkozóan, hogy Kosztolányi írásai. A bizonyítékokat itt nem sorolja elő, de ha ő azt mondja, „feltételezhetjük”, akkor „biztosak lehetünk” abban, hogy Kosztolányi-szöveget olvasunk. Nem kétséges, hogy *A varázsló kertjéről* és a *Muzsikusok* című Csáth-kötetről írt, a Hétben megjelent névtelen bírálatoknak ő a szerzője. Mégis helyes, hogy a fő szövegbe nem vette be ezt a két írást, hiszen egész gyűjteményének alapelvehez maradt így hű.

A kötet jegyzetei az eddigiekhez hasonlóan tömörek, szűkszavúak, de minden lényeges közlést, minden lényeges adatot tartalmaznak, s bennük egy teljes Kosztolányi-monográfia elemei rejlenek. Őszintén reméljük, hogy Réz Pál e sok áldozatot, tengernyi munkát jelentő szövegkiadás után ezt a tőle rég várt monográfiát is elkészíti majd.

RÓNAY LÁSZLÓ

HITELES JELENTÉS AZ ORSZÁG SARKÁBÓL

HERCEG JÁNOS: *Emborsor*.
Forum, Újvidék, 1977.

Most, amikor írónk java része inkább a múlt felé fordul (gondoljunk csak a nemrég megjelent történelmi regényekre), izgalmas élményt ígér Herceg János mai témájú kötete. A könyv valójában az utóbbi két-három év eseményeit tárgyalja, azokról számol be. A recenzensnek nem annyira a műben kimutatott, hitelesnek minősíthető valóság megkérdőjelezése a szándéka — ezzel mintegy feltétlen bizal-

mat szavaz és elismerését fejezi ki a szerzőnek —, hanem az író valósághoz való viszonyulásának elemzése, illetve az azzal kapcsolatos megállapítások levonása.

Miután érdeklődéssel elolvastam az *Emborsort*, első maradandó benyomásom az volt, hogy szerzője Vajdaság északnyugati sarkának — tájnak, embereknek, közelmúltnak, jelennek egyaránt — valóságos szerelmese, ez a világ szinte bűvöleté-